

Güllələnmiş generallar

GENERAL YADİGAROV QARDAŞLARI

Azərbaycanın ziyalı nəsillərindən otuzuncu illərin tuthatutunda güllələnəkdən, sürgün və həbs olunmaqdan qorxub ehtiyat edərək ad və soyadını (xüsusilə soyadını) dəyişənlər çox olub. Elələri də olub ki, Sovet sərhədləri o qədər də ciddi qorunmayanda ailəsi ilə Türkiyəyə, İrana pənah aparıblar. Bu ölkələrdə də günü-güzərən pis keçəndə avropa ölkələrinə - Fransaya, Almaniyaya və ya Amerika Birləşmiş Ştatlarına köçüblər. Bir sözlə, cəlavətən ömür sürüblər. Qocaları dünyasını dəyişəndən sonra yerində qalan gənclər yad millətdən evləniş nəsli asimilyasiyaya uğradıblar. Bir sözlə, nəsil-nəcəbətlerini itirib avropalaşdıblar. Ona görə də, indiyədək onların əksəriyyətindən bir xəbər çıxmır.

Aradan uzun illər keçməsinə baxmayaraq, mən bu gün də ümid edirəm ki, nə vaxtsa nüfuzlu Borçalı nəslə - Yadigarogullarından hansı birisi gəzetə tapılacaq. Dilini, dinini itirmiş də olsa, ana vətəni Azərbaycana qayıdacaq. Bəlkə də, dədə-babasının vaxtı ilə apardığı sənədlə, fotosəkillərlə bizi sevindirəcək. Dünyadan köçmüş ulularının sağ ikən onlara danışdığı acılı-şirinli xatirələri ilə hər b tariximizə yeni səhifələr yazacaq və bizi sevindirəcəklər.

Əziz oxucu, mən bu ümidlə yaşayıram, bu arzu ilə də yadigarogulları haqqında axtarışlarımı hələ də davam etdirirəm.

Sizə təqdim etdiyim bir nəslin hərbi oğulları haqqında oçerkdə illərlə Sankt-Peterburq, Tiflis, Moskva, Bakıda və Borçalıda apardığım araşdırmaları qələmə almışam.

Müəllifdən.

GENERAL YADİGAROV QARDAŞLARI

XIX əsrin səksən-doxsanıncı illərində Tiflisdə yaşayanda biz tez-tez bir mənzildən başqasına köçürdük. Bu mənzillərin hamısından çox xoşuma gələni sonuncu dəfə köçdüyümüz Voronsov küçəsində olan Allahverdi bəy Yadigarovun mülkü idi. Bu, Mirzəyevin fabrikinə bitişik üç mərtəbəli mülk idi.

Abdulla Şaiq "Xatirələrini" əsərindən

General Yadigarov qardaşları Borçalının Təkəli kəndindən olublar. Borçalıda olanda ağsaqqalların əksəriyyəti fəxrli dedilər ki, kəndin binasını da Yadigar oğulları qoyublar. Ona görə də kəndin adına çox vaxt "Ağalıq" da deyirlər.

Təkəli bizim qonşu kənddi. Kəndlərimizi bir-birindən ayıran ulu Babəkər dağıdır. Hələ uşaqlıqdan bu əsilzadə nəslin general və mülkədar oğulları haqqında qohumlarımdan, xüsusilə əmim Nəziroğlu Məmişdən çox eşitmişdim. O, Ali, Nəzir və Süleyman babamın Yadigaroglu general Həsən bəylə, mülkədar Sadıq bəylə dostluqlarından çoxlu epizodlar danışdı.

Zeynəb xanım Nəzir qızının (1857-1958) xatirələrindən:

- Yadigarogulları öz torpaqlarından bizim kəndə payı məhz atam Nəzir Abdulla oğlunun (1820-1904) xətrinə vermişdilər. Atam, Mustafa bəy və onun general oğlu İsrafil bəy Yadigarovla çox yaxın dost idi. Sonralar bu dostluğu Nəzirin qardaşı oğlu Süleyman Katda Alı oğlu (1849-1918) davam etdirirdi. Debet çayından Qızıl qayaya kimi olan torpaqları 1900-cü ildə Süleyman katda Sadıq bəyden satın almışdı. 1916-cı ildə Sadıq

bəy Muşulun meşəsini də Süleyman katdaya qızıl pula satdı.

Kəndimiz Körpülünün çinar dərəsi deyilən səfalı bir yerində mülkədar Sadıq bəy Yadigar özünə yaylaq mülkü tikdirmiş. 1920-ci ildə Şura hökuməti gələndə Sadıq bəy xaricə mühacirətə getdi, mülk yarımçıq qaldı. 1928-29-cu illərə kimi keçmiş bəy və ağalardan qalma mülklərə, bağlara nə camaat, nə də hökumət toxunmadı. Bəylər, ağalar və hətta kəndlilər də "bəlkə, keçmiş qaytarıldı" arzusu ilə yaşayırdılar. 1930-cu il fevralın iyirmisində Sovet hökuməti "kollektivləşmə və qolçomaqlara qarşı mübarizə haqqında" xüsusi qərar verdi. Elə həmin vaxtdan keçmiş bəylər, ağalar həbs edilib güllələndi, sürgünə göndərildi. "Xalq düşmənləri"nin bağları doğrandı, mülkləri isə uçuruldu. Onda Əsəd İncəli oğlu da Sadıq bəyin yarımçıq qalmış yaylaq mülkünü söküb kənddə özünə yeddi-otaqlı ev tikdirdi. 1936-cı ildə İncəli oğlu Əsədi də qolçomaq adı ilə həbs edib gedər-gəlməzə göndərdilər. Onun tikdirdiyi yeddi otaqlı isə müsadirə edib kolxoz idarəsi, dəmirçixana və dükən elədilər. Dahi Nizami Gəncəvi yaxşı deyib ki:

Yaxşı iş görsən, pis iş də, inan, Unutmaz onları bu qoca dövrən.

GENERAL-LEYTENANT İSRAFİL BƏY YADİGAROV

Nə qədər oxuyub, öyrəndim, heyhat, Yenə də qəlbimi görmədim rahat.

Nizami Gəncəvi

Moskvada yaşayan həmyerlimiz Eldar İsmayilov Bakıya gəlmişdi. Dostlarımdan biri zəng elədi ki, Eldar sənənlə görüşüb, tanış olmaq istəyir. Eldarın "Azərbaycan tarixi şəxərə cəmiyyətinin xəbərləri"ndə yazılarını oxumuşdum. Bu yazıları ilə o, elə bir xeyirxah, tarixi iş görür ki, onun xidmətlərini qiymətləndirmək üçün söz tapamağa çətinlik çəkirəm... Bu yazıları tədqiq etmək, ərsəyə gətirmək çox ağır zəhmət tələb edir.

Məmnuniyyətlə Eldarla görüşməyə razılıq verdim. Elə səhərişi günü vədələşib görüşdük. Yazılarına və axtarışlarına görə orta yaşlı zənn etdiyim Eldar çox cavan imiş; cəmişi otuz yaş. İxtisasca geoloqdur. Milli təəssübkeşliyinin nəticəsidir ki, Sankt-Peterburq və Moskva arxivlərində saxlanan 150-200 illik tarixi olan sənədləri araşdırır. Adı və xidməti unudulmuş görkəmli ziyalılarımızın, sərkərdələrimizin fəaliyyətini, şəxsiyyətini üzə çıxardır.

Maraqlı söhbətləri mənə valeh eləmişdi. Şəhərin qədim yerlərini gözdik. Tarix muzeyinə də baş çəkdik. Eldar mənə yenidən çapdan çıxmış "Xəbərləri"nin dördüncü sayını bağışladı. Mən də borclu qalmaq "General Yadigarov qardaşları" kitabçamı ona hədiyyə elədim. Ayrılanda:

- Vətəndən uzaqda yaşasam da, - dedi, - sizin axtarışlarınızı izləyirəm. Bakıda olan dostlarım sizin dərc olunan yazılarınızı, kitablarınızı mənə göndərirlər. Bəlkə, sizə Moskvadan bir şey lazımdı?

- Eldar, - dedim - indi sizə bağışladığım "General Yadigarov qardaşları"nın ilk generalı İsrafil bəyin foto-şəklini tapıb bilmirəm. Sizin orada imkanınız var. Arxivlərə tez-tez gedirsiniz. Vaxt tapanda İsrafil bəyin şəklinin qalıb-qalmaması ilə maraqlanmağımı xahiş edirəm.

- Moskvadakı Mərkəzi Hərbi - Tarix arxivində tanışlarım çoxdu, mütləq axtararam, - inamla söz verdi.

Aradan heç cəmi iyirmi gün keçməmişdir, zəng elədi. Cavan və xeyirxah dostum Moskvadan mənə elə bir şad xəbər dedi ki, bu sevincin cazibəsindən hələ də çıxa bilmirəm.

- General-leytenant İsrafil bəyin 1877-ci ildə çəkilməmiş foto-şəklini tapmışam. Bu günlərdə göndərəcəm. Arxiv işçiləri generalın "Hərbi xidmət kitabçası"nı da tapmağa söz veriblər.

Otuz il Azərbaycan hərbi tarixi və onun sərkərdələri haqqında araşdırmalar aparan adam üçün, görəsən, bundan qiymətli hədiyyənin olması mümkündürmü? Zənnimcə, yox!

Eldarın göndərdiyi şəkl altında oxuyuruq: "General İsrafil bəy Yadigarovun fotosu. Çəkiliş yeri Tiflis şəhəri, fotoqraf Y.Vestli".

Şəkil çəkiləndə general Yadigarovun altmış iki yaşı vardı. Sağ sinəsində məşhur "Müqəddəs Anna" ordeninin birinci dərəcəsi, sol çiyindən isə aşırımlı gümüşü rəngli fəxri bafta-lent asılıb. Bu hər generala qismət olmayan parad-nümayiş geyim formasıdır.

Əziz ata! Mənim dərin ehtiram hissi və daim minnətdarlıq bəslədiyimi, sadıq bəndəsi olmaq şərəfinə nail olduğumu, Sizdən ararib mənim haqqımda soruşaraq vəziyyətimlə maraqlanmağı özünə rəva gördüyü üçün bundan necə müttəəssir olduğumu Əlahəzrət general İsrafil bəyə çatdırmağı unutmayın. Mən Əlahəzrət İsrafil bəyi heç vaxt unutmaya-cam və həmişə onu atamın ən yaxşı dostu kimi pərəstişlə xatırlayacağam.

M. F. Axundovun oğlu Rəşid bəyin 1877-ci il noyabrın 7-də Brüsseldən yazdığı məktubdan

1883-cü il yanvarın 10-da tərtib olunmuş "Hərbi xidmət kitabçası"nda general İsrafil bəyin 1815-ci il dekabrın 15-də Tiflis quberniyasının Təkəli kəndində zadəgan ailəsində anadan olduğu göstərilir.

İlk təhsilini Tiflisdə şəxsi gimnaziyada alan İsrafil bəy Yadigarov 1834-cü il sentyabrın birində Zaqafqaziya bəylərindən təşkil olunmuş Müsəlman-Süvari alayına könüllü qəbul olunub. Bir il sonra praporşik olan İsrafil bəy 1839-cu il dekabrın 23-də dağılıra qarşı döyüşlərdə fərqləndiyinə görə podporuçik rütbəsi verilib. Əlahiddə Qafqaz korpusunun qərargahında xidmətini davam etdirib.

1841-ci il yanvarın 2-də Əlahəzrət İmperatorun şəxsi təşəbbüsü ilə təşkil olunmuş Müsəlman Süvari alayına təyin olunub. Üç il sonra (1846-cı il) ştabrotmistr, 1849-cu il aprelin 3-də rotmistr rütbəsi alan İsrafil bəy üsyan etmiş macarlara qarşı döyüşlərdə iştirak edir.

1851-ci il yanvarın 29-da podpolkovnik İsrafil bəy Peterburqdan Tiflisə qayıdır, Əlahiddə Qafqaz süvari korpusunda xidmətini davam etdirir.

1853-cü ildə Krım müharibəsi başlandı podpolkovnik İsrafil bəy Yadigarov azərbaycanlılardan ibarət min nəfərlik süvari Müsəlman briqadası komandirinin müavini olub. Bir il sonra Borçalılardan ibarət könüllü yığma "ovçu" döyüşçülər təşkil edən İsrafil bəy ordunun tərkibində ikinci süvari Azərbaycan alayı yaradıb.

1854-cü il avqustun 19-da döyüşən ordu komandanı Əlahiddə Qafqaz korpusunun komandirinə göndərdiyi bir məlumatda yazırdı: "Bu gün möhkəm və dəhşətli bir hücum oldu. Düşmən müdafiə olunmağa cəhd göstərirdi. Lakin onlar polkovnik İsrafil bəy Yadigarovun süvarilərinin hücumuna davam gətirə bilmədilər. Düşmənin sol cinahı yarıldı. Draunlar, kazaklar, ikinci Azərbaycan süvariləri və gürcü drujinası sürətlə irəli atılıb onları döyüş səhnəsindən sildilər".

Arxiv sənədləri göstərir ki, 1855-ci ilin iyul ayında polkovnik İsrafil bəy Yadigarov Şeki və Şamaxı könüllülərindən təşkil etdiyi süvari alayla Qars üzərinə olan qəti hücumda bir neçə dəfə fəal döyüşlər aparıb. Bu döyüşlərdə qeyri-adi qəhrəmanlığa görə təltif olunan 350-dən çox Azərbaycanlı arasında polkovnik İsrafil bəy Yadigarov da var.

Moskvada yaşayan həmyerlimiz, polkovnik, tarix elmləri doktoru Hacımurad İbrahimbəyli Krım müharibəsində rus hərbi xadimlərinin xidmətindən danışarkən haqlı olaraq yazır: "Krım müharibəsi dövründə Qafqaz milli hərbi xadimləri içərisindən çıxmış hərbi rəisləri Rusiyanın şöhrətli hərbi xadimləri ilə yanaşı qoysaq, səhv etmərik. Onların sırasında azərbaycanlı general İsmayıl bəy Qutqaşını, podpolkovnik Mənsur ağa Vəkilovu, polkovnik İsrafil bəy Yadigarovu, general-leytenant Fərəc bəy Ağayevi, general Həsən bəy Ağalarovu, kabardin polkovniki Sultan Qazi Gərayı, osetin polkovniki Kondukovu, Dudarovu və başqalarını aid etmək olar".

İsrafil bəy Yadigarova 1855-ci il yanvarın 17-də polkovnik rütbəsi verilir. 1855-ci il dekabrın 10-da Qars hərbi dairəsinin rəisi təyin olunur. Lakin Tiflis şəhərinə müalicəyə gətdiyinə görə həmin vəzifəni qəbul edə bilmir.

Nizami orduda əla xidmətlərinə görə 1866-cı il noyabrın 8-də İsrafil bəy Yadigarova general-mayor rütbəsi verilir.

1877-ci il iyunun 6-da döyüşən ordu korpusunun tərkibində Qafqaz - Türkiyə sərhədlərinə ezam olunan general İsrafil bəyin süvari korpusu İqdir, Sərdarabad, Arpaçay, Kürəkərdə və Qars uğrunda döyüşlərdə qəhrəmanlıq nümunəsi göstərir.

Nizami orduda əlli illik xidmətlərinə görə İsrafil bəy Yadigarov 1883-cü il aprelin 14-də general - leytenant rütbəsi alır. Həmin ili istefaya çıxır, ona aldığı maaş saxlanılmaqla ömrünün axırına kimi general formasını gəzdirmək hüququ da verilir.

Rusiya Mərkəzi Hərbi Tarix Arxivindən aldığımız rəsmi sənəddə general-leytenant İsrafil bəy Mustafa bəy oğlu Yadigarova məxsus "Xidmət dəftərəsi"ndə onun döyüş yolu, ailə vəziyyəti, təltif olunduğu orden və medallar təfəsilatı ilə göstərilir.

Sənəddə qeyd olunur ki, şəərəfli bəylər nəslindən olan İsrafil bəy Gürcüstanın Tiflis quberniyasının zadəgan ailəsindəndir. Dini müsəlmandır.

(Davamı var)